

RÉVAI JÓZSEF

JÓZSEF ATTILA PROBLÉMÁK

I.

JÓZSEF ATTILA KÖLTŐI ELINDULÁSA ÉS A NÉPIESSÉG

Ahhoz, hogy József Attila helyét kijelöljük a magyar költészet történetében, nem elég megállapítani azt, hogy az 1919-es proletárforradalom bukása után jelentkezett, hogy a forradalmi magyar munkásmozgalom költője, szócsöve volt a negyedszázados magyar ellenforradalom sötétségében. Ez igaz, de ennél több igaz. József Attila költészete az 1919 augusztusában vereséget szenvedett, föld alá kényszerített, a vereség következményeivel és a Horthy-fasizmus elnyomásával birkózó magyar munkásmozgalom talajából nőtt ki, de egyben annak a munkásmozgalomnak a talajából, amely a vereség után a húszas évek második felében szakadatlan erőfeszítésekkel újra rendezte sorait, újból gyülekeztette erőit, amely a szörnyű üldöztetések közepette sem hódolt be az ellenforradalmi rendszernek és az azt kiszolgáló opportunistá szociáldemokratizmusnak, amely két és fél évtized megpróbáltatásai között készült az osztályharc második döntő menetére, arra, hogy újból a nemzet vezető osztályává küzdje fel magát.

József Attila lírájában ez az egész hosszadalmas, harcokkal és szenvedésekkel teli folyamat tükröződik, a forradalom bukása utáni tehetetlenség és aléltság költői kifejezésétől kezdve a nemzeti vezetés újra megnyíló perspektívájáig. És lírájának éppen ez a szélessége és átfogó mivolta magyarázza, hogy költői indulásával kétféle tradícióba kapcsolódik: az egyik a magyar líra akkor legforradalmibb hagyománya és öröksége: Ady Endre költészete, a másik a magyar költészetben a húszas években kibontakozó és felülkerekedő új népiesség irányzata volt. József Attila lírájának mély kapcsolatát Ady Endre és Juhász Gyula költészetével elsősorban nem formai, hanem eszmei oldalról kell vizsgálnunk. Nem véletlen, hogy József Attila költői indulásánál — eltérően költő-kortársaitól — szinte alig van nyoma Babits hatásának. Juhász Gyulához és Ady Endréhez való tudatos kapcsolódásában József Attila, aki a forradalmak idején 14—15 éves gyerek volt, ha nem is eszmei tudatossággal, de költői ösztönösséggel ahhoz a forradalmi örökséghez való hűségét

fejezte ki költői eszközökkel, amelyet a Babits Mihály vezette Nyugat már akkor is és később is mindenáron megtagadni igyekezett.

1923-ban még a régi Nyugat költői eszközeivel és stílusában ünnepli azt a Juhász Gyulát, aki kitartott a forradalom eszméi mellett

Magyarország, duhaj legények falva,
ó, itt nem is vár senki levelet,
nem tud olvasni senki itt ígét,
csak néhány ember nem írástudatlan.
Itt több a csaplár, mint néptanító,
ki fölolvassa a szerelmes szókat.
S az igehozót fitymálja a törpe,
pedig nagyobb, mint száz Napóleon!

1930 márciusában „Ady emlékezetéhez” írott versében megismétli a forradalom iránti hűségnyilatkozatát.

— Meghalt? Hát akkor mért ölik naponta
szóval, tettel és hallgatással is?
Miért békítik a simák alattomba'
lány-duzzogássá haragvásait?
Földön a magyar és földben a költő,
dühödt markába rögöket szorít,
melléről égre libben föl a felhő,
de tovább vívja forradalmait.

És József Attila a félreértés és félremagyarázás minden lehetősége nélkül kimondja, hogy Ady Endre költészete azért eleven hatóerő az ellenforradalom korában is, mert forradalmi költészet:

A televény titokzatos honában
izgat tovább, nem nyugszik, nem feled.

— — — — —

Teste a földé. Földművesé lelke,
ezért koppan a kapa néhanap.
Sírja három millió koldus telke,
hol házat épít, vet majd és arat.
Verse törvény és édes ritmusában
kő hull s a kastély ablaka zörög, —

És jellemző, hogy József Attila ezt a forradalmi költői genealógiát meghosszabbítja Petőfiig. 1923-ban írta „Petőfi tüze” című versét, amely még kife-

jezési eszközeiben is kapcsolódik a Juhász Gyuláról és Ady Endréről írt versekhez.

Petőfi Sándor, Téged ünnepel
a jajgató nép s a süket Elnyomás,
de nagy lelked tüzét az Eszmét,
cifra, hideg lobogás takarja.

Ó, ünnepelvén, mélyre temetnek el!
Petőfi Sándor, ámde azért nyugodj:
Az Eszme ég az elnyomottak
büszke szívében örök dalodra.

Ebből többek között az is kiderül, hogy Petőfi Sándort és Ady Endrét nem önkényesen és mesterségesen fűzte össze a magyar marxista-leninista irodalomtudomány, hogy nem holmi véletlenszerű csoportosítás volt ez, hanem a huszadik század nagy magyar szocialista költőjének, József Attilának magának tudatos csoportosítása.

A másik költői hagyomány, amelyhez József Attila lírája fejlődésének első szakaszában kapcsolódik a húszas években fellépő — mint mondtuk — új népiesség irányzata volt, azé az irányzaté, amelynek kezdetben Erdélyi József, majd a hozzá kapcsolódó Illyés Gyula és társai voltak fő képviselői. A magyar költészet fordulata a népiesség felé a proletárforradalom bukása után természetes és szükségszerű fejlődési szakasz volt. Ez a fordulat azoknak a forradalmi indulatoknak ellenére, melyek kezdetben fellelhetők voltak az új népiességben, megfelelt a Horthy-fasizmus restaurációs légkörének és alapjában véve két forrásból táplálkozott: az egyik a munkásosztály teljes politikai, gazdasági és szellemi detronizációjának szelleme volt, amely 19 után elöntötte az egész magyar közéletet, beleértve a kultúrát és az irodalmat is, a másik forrás szembefordulás volt azokkal a többé-kevésbé következetes polgári demokratikus áramlatokkal és törekvésekkel, amelyek politikában, tudományban és irodalomban jóval egy évtizeddel az első világháború kitörése előtt jelentkeztek és amelyekre inkább kevesebb, mint több joggal rá lehetett fogni, hogy a polgári demokratikus és a proletárforradalom szálláscsinálói voltak. Az irodalomban nem utolsósorban vonatkozott ez Ady Endre költészetére és táborára, a Nyugat törekvéseire. Ha Ady Endre korszaka — mint Babits Mihály írta — „sokban kényszerű és szükséges reakció volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen”, akkor „az új népiesség” az ellenforradalom szellemi talajából nőtt reakció volt az Ady-korszakra, bizonyos kapcsolódási kísérlet ahhoz a konzervatív restaurációhoz, amely a Horthy-fasizmus talaján bontakozott ki. A fő jellemzője ennek az „új népiesség”-nek nem az volt, hogy újra megtalálta az utat az igazi, de megtagadott és eltemetett Petőfihez, hanem az, hogy megtagadta Ady Endre szimbolista

formákban végrehajtott, de alapjában mélyen népies és magyar, ősi és kuruc, de ugyanakkor már a munkásosztályra és a szocializmusra orientálódó forradalmi ellenzékiességét a hivatalos Magyarországgal szemben. Ady Endre költői és eszmei megtagadása volt az a platform, amelyen az új Nyugat, Babitsék és Kosztolányiék szerettek volna kezét fogni a konzervatív irodalommal és ugyanakkor az a platform, amely az új népieseket és a forradalom utáni Nyugatot közelhozta egymáshoz. Az új népiesség fent már idézett Babits-féle jellemzése így folytatódott „de régen rémlett már formauntság ködén s izmusok útvesztőin keresztül, a magyar és népi formák feltámasztása s korszerűvé tétele, mint legfőbb lehetőség, legnehezebb és legszükségesebb feladat... Mily öröm tudni, hogy vannak fiatal, új költők, akik ezt a feladatot már el is végezték! És ez több, mint formai feladat. A nép versével, a nép lelkéből jön be valami az irodalomba: nagyobb egyszerűség, nagyobb tisztaság, a »százados szelid szegénység« szelleme... Amint ezeket a népi költőket olvasom, mély és primitív magyarság levegője csap meg; de ez a magyarság kifejezetten nem nemzeti, hanem népi, mint ahogy a Petőfi költészete is a maga korában nem nemzetinek, hanem népinek látszott. Elnyomott, szinte tudat alatti proletár hagyomány rétegek feltárása van itt folyamatban... Még mindig megvetett és künnrekedt tömegek lelki áramainak bekapcsolása a magyar irodalom nagy áramkörébe. Ez forradalom, mint ahogy új tömegek betörése és befogadása mindig forradalom, s mind ahogy ennek az »új népiességnek« legigazabb képviselői valóságos forradalmárok, a Petőfi-féle típusból...”

Babits Mihály itt csak abban tévedett, hogy az „új népiesség” semmi-féle proletár hagyomány rétegeket nem tárt föl, sőt ha van valami, amiben szinte maradéktalanul átvette az ellenforradalom ideológiáját, akkor ez a proletárságnak és a proletárforradalom hagyományainak való merev hátatfordítás volt, a proletárforradalommal való szembefordulás volt az az ár, amelyet az „új népiesség” költői az ellenforradalmi korszakban élvezett legalitásukért és sokszor hivatalosan is terjesztett népszerűségükért fizettek.

Az 1919 utáni években az „új népiesség”-nek képviselői már csak azért sem lehettek Babits Mihály állítása szerint „legigazabb forradalmárok”, mert akkor, és még évekig a proletárforradalom bukása után az igazi forradalmiság döntő ismerve a munkásosztály időlegesen megbukott diktatúrájához való állásfoglalás volt és az „új népiesek” ebben a kérdésben a legjobb esetben vagy mélyen hallgattak, vagy kerülve az állásfoglalást, hozzáigazodtak az ellenforradalom hivatalos ideológiájához. Az megfelel a valóságnak, hogy Ady kora — mint Babits mondja — „kényszerű és szükséges reakció is volt az elposhadt és hamissá vált népiesség és magyarosság ellen”. De ez csak negatív jellemzése Ady korának és költészetének, ami ennél a negatívumnál és reakciónál sokkal több volt: pozitív harc a népiesség és magyarosság új értelméért, egy új népforradalomért, amelynek főcélja a földkérdés meg-

oldása, a demokrácia és a függetlenség kivívása és amelynek kezdeményező ereje, vezető nemzeti osztálya a magyar szocialista munkásosztály. Babits szerint „az új népiesek” magyarsága „kifejezetten nem nemzeti, hanem népi” és ennél a szembeállításnál Petőfi közismert meghatározására hivatkozhatott, amely szerint — mint ismeretes — „ha a nép uralkodik a költészetben, akkor közeláll hozzá, hogy a politikában is uralkodjék”. De Babits itt csak azt tévesztette szem elől, hogy nemzetinek és népnek e szembeállítása csak akkor helyes és jogos, ha a népiesség képviselői a nép politikai uralmát, a győztes népforradalmat tűzik ki célul és épp ezzel adnak új tartalmat a régi uralkodó osztályok által elhasznált, elposványosított és üressé változtatott nemzeti fogalomnak. Csakhogy a húszas évek „új népiességének” képviselőiből a népnek épp ez a népforradalmi felfogása hiányzott elsősorban, ezért tagadták meg Ady Endre költészetét, vagy fordítottak hátat neki, ezért hallgattak a magyar történelem nagy vízválasztójáról, az 1919-es proletárforradalomról és tagadták meg azt. Így szűkült le az „új népiesek” felfogásában a nép fogalma a munkásosztály kirekesztésével pusztán a parasztságra és — ami ezzel lényegbevágóan összefügg — így vált a Babits által üdvözölt és követelt új magyarosságuk szinte kezdettől fogva elválva a valóban népitől nacionalizmussá.

Az új népiesség költői irányzatában természetesen kezdettől fogva megvolt kétfajta ellenzéki elem: szembefordulás volt ez egyrészt a forradalommal, amely nem adott földet a parasztságnak, szembefordulás volt ez másrészt az ellenforradalommal, amely a parasztságot a városi munkásság ellen fordította, ugyanakkor elnyomta és kisemmizte és gazdaságilag, politikailag, ideológiailag restaurálta a nagybirtokosok uralmát.

Ez a kétféle és kettős ellenzékiesség adta meg a húszas években, a proletárforradalom veresége után az új népiesség irányzatának mély történelmi indokoltságát és szükségszerűségét. De ennyiben József Attila költészete a húszas évek első felében nem kevésbé volt népies, hanem legalább annyira az, mint népies íróknak fémjelzett költőtársaié. Nagy tévedés, ha azt hisszük, hogy József Attila költői fordulata a népiesség felé a szegényember versekkel kezdődött. Már 1922-től kezdve érezhető költészetének a parasztság, a magyaros forma, a népdal felé fordulása. „Aratás előtt”, „Aratásban”, „A jámbor tehén”, „Kukorica föld”, „Perc”, „Arany kalásztól” című még 1922-ből származó versei mutatják, hogy József Attila „népiessége” nem későbbi keletű, hanem legalábbis egykorú vagy talán korábbi is, mint Erdélyié, avagy Illyés Gyuláé. A különbség csak az, hogy amikor József Attila a magyar parasztság élete, munkája és sorsa felé fordul, azonnal együttlátja és fejezi ki e sorsot a munkásosztályéval. A fent idézett „parasztversekkel” egy időben írja, mint kezdő költő a „parasztverseket” kiegészítő és rájuk utaló „munkásverseket”. „Fiatal életek indulója”, „Éhség”, „A gép elkapta”, „Holttest az utcán”. És ugyanekkor írja azokat a furcsa „hazafias” verseit, amelyeket csak a kezdő Ady 48-as ideológiájú „hazafias” verseivel lehet párhuzamba állítani. E hazafias

verseknek egyesek megpróbáltak irredenta értelmezést adni, ami magában véve éppúgy nem lett volna lehetetlen, mint ahogy a kezdő Ady primitív negyvennyolcassága is a századforduló nemzeti közhangulatának, a koalíciós kormányzat által felszított nacionalista közhangulatnak akaratlan terméke volt. De vak, aki nem veszi észre, hogy a húszas évek elején József Attila költészetének primitív nacionalizmusa elválaszthatatlanul összefügg a dolgozó nép országának meggyászolásával és az új forradalom várásával. Íme:

Tudjuk, apánkkal gyávák voltunk,
Nem volt jogunk se, csak igazságunk.
Most nincs, ki megállat az élet-úton.
De, ha akad, nyakára hágunk.

Mi vagyunk az Élet fiai,
A küzdelemre fölkent daliák,
Megmozdulunk, hej, összeroppan akkor
Alattunk ez a régi világ!
(Fiatal életek indulója)

Vagy nézzük a „Szépség koldusa” c. első kötetében megjelent „Juhász Gyulához” írt versét.

Bátyám, ki bortól mámoros éneket
zengsz húrodon, Te, nézd a magyar hazát,
csitítsd el Anna-kérő szíved
s öntsd az erőd a reménytelenbe.

Üzend, hogy nincsen isten, ember,
csak magyarok letiport hazája.

És hogyha kell, ó, csak könyörögj nekik,
hogy dolgozó nép karja erős marad

Csak így lehet célt érni magyarral el,
szídj, kérj, dörögj és hozd a reményt nekünk,
mert hogyha nem remél a költő,
más ki remélne az új hazában.

A „magyarok letiport hazáján” nem a Trianoni Magyarországot kell érteni, hanem a letiport proletárdiktatúrát, azt az „új hazát”, melyben „hogyha nem remél a költő, más ki remélne”. Egyes életrajzírói és kritikusok (mint pl. NÉMETH ANDOR) azt állították, hogy a forradalomnak eseményei és élmé-

nyei minden nyom nélkül viharzottak el József Attila feje fölött. Lehetetlen hitelt adni ezeknek az állításoknak, még ha számba is vesszük, hogy József Attila 14 éves korában még alig lehetett képes eléggé tudatosan átélni és megérteni a magyarországi történelmi események jelentőségét. De, ha számba vesszük, hogy 1922 nyarán írta:

Apáink mindig robotoltak,
Hogy lenne enni kevés kenyérünk,
Bús kedvvel, daccal, de dologban voltak
Az isten se törődött velünk.

hogy 17 éves korában írta elvitathatatlan forradalmi indulattal:

Mi vagyunk az Élet fiai,
A küzdelemre fölkent daliák,
Megmozdulunk, hej, összeroppan akkor
Alattunk ez a régi világ!

akkor lehetetlen nem tudomásul venni, hogy József Attila az elbukott proletárforradalomra gondolva nevezte a munkásfiatalokat „az élet fiainak”, akiknek hivatása összeroppantani az 1919-ben restaurált „régi világot”.

Ezért vonhatjuk le joggal mindebből azt a következtetést, hogy József Attila korai költészetének népiessége tartalmazta mindazt a haladó elemet, amelyet az „új népiességet” képviselő kortárs költőinek költészete is tartalmazott, de ezen felül tartalmazta azt a pluszt, hogy József Attila korai népies költészete kitartott a polgári demokratikus *forradalom* eszméi és törekvései mellett, valamint azt a pluszt, amivel a történelmi fejlődés 1919-ben túlmént minden polgári demokratikus törekvésen és eszményen. József Attila népiessége egy pillanatra sem fordított hátat a *városi* forradalmi osztályoknak, egy szemernyi engedményt sem tett a „bűnös Budapest”-ről szóló ellenforradalmi demagógiának. Urbánus költő maradt akkor is, amikor népies volt és a parasztság sorsa, élete, a népdal felé fordult is. Népies költészetének eszmei alapja kezdettől fogva a munkásosztály és a parasztság sorsközössége és szövetsége

Valami forró, nyári éjszakán
gyárfüst ölelt át lomha földszagot
s a legnagyobb lélek szökkent belém:
az utca és a föld fia vagyok.

(A legutolsó harcos)

„Az utca és a föld fia”: ez nem csupán hiteles önéletrajzi adat, a proletárköltőről, aki a budapesti Ferencvárosból, munkásapától származott és, aki anyja révén a szabadszállási szegényparasztság sűrűjébe eresztette gyökereit,

ez költészetének is önjellemzése. Korai költészetének önérzete és magabízása, lelkesedése és fiatalos nekigyürkőzése az egész világgal való harcra: ebből a szemléletből és öntudatból származott, különösen második verskötetének, az 1925-ben megjelent „Nem én kiáltok” címűnek költeményei tükrözik ezt az önérzetet, a munkásság és a parasztság együttes erejének, mindent elsöprő nagyságának öntudatából származó valóban új népiességet. A „Nem én kiáltok” versnek tulajdonképpen egyazon érzelemből táplálkozó népies parafrázisa „A legutolsó harcos”:

Akár borzalmas, akár nagyszerű,
Nem én kiáltok, a föld dübörög.

Ugyanezt az egész világot kihívó és a régi világ legyőzésében korlátlanul biza-
kodó érzelmet fejezi ki „A legutolsó harcos”. Éppen azért, mert a költő „az
utca és a föld fiának” érzi és tudja magát, éppen azért, mert a munkásság és
a parasztság együttes erejét érzi a legnagyobb erőnek, mely lebír minden
ellenállást, ezért mondja:

Börtön, kaszárnya, templom nem elég,
hogy a hegyekről ledobja a szavam
és minden ige fölöttem lebeg
s minden más szándék szándéktalan.

— — — — —
Minden jövődő tűz is bennem él,
hogy az utolsó harcos én legyek.
A simogatás az én lobogóm
s minden megindul, hogyha én megyek!

Persze nem arról van szó, hogy József Attila 1923-ban írt szinte programszerű verse arról, hogy ő az utca és a föld fia, s hogy „minden megindul, hogyha én megyek!” és az a fiatalosan hangos és programszerű kijelentése, hogy „Nem én kiáltok, a föld dübörög” a munkás-parasztszövetség tudatosan átgondolt és átértézt marxista—leninista koncepciójából merítette volna ihletét és eredetét. De az biztos, hogy ezek a versek és lírai élménytípusok, amelyeknek költőjéről érezni, hogy még nem járta ki az expresszionizmus iskoláját — enyhén szólva — kapcsolatban állnak a proletárdiktatúra bukása utáni évek korszakkeletével, oppozíciót jelentettek az ellenforradalommal szemben, amely a forradalmat is, a munkás-parasztszövetséget is örökre eltemetettnek vélte és sokkal több, mint ösztönös oppozíciót jelentettek mindazzal szemben, ami a magyar költészet akkori „új népiességi” irányzatában az ellenforradalommal való kiegyezés, a forradalom és a munkás-parasztszövetség megtagadása irányában hatott.

Hogy hol állt a húszas évek elején József Attila költői népiessége, hogy mit foglalt magába és mi ellen irányult, ezt nem utolsósorban a valószínűleg 1923 elején, de lehetséges, hogy 1922 végén írt „Proletárok!” című verse fejezi ki. Ha a költői népiesség fogalmát tisztára formális jegyekből, a magyar rím és időmérték, valamint a népdalszerűség alkalmazásából vezetnénk le, akkor ezt a verset korántsem lehetne József Attila korai népies versei közé sorolnunk. Ez még szabályos expresszionista szabadvers, melynek már a hangvétele is Kassákra utal:

Ma nektek tornyozó akarathól ekhózok öblös meg
forró szívemmel.
Mert valaki belém kovácsolta végtelen
szeretet meg el nem csüggedés zengő acélját.

De itt a szabad versforma és a „szeretet meg el nem csüggedés zengő acéljának” kissé idegenszerű képzettársítása mutatja, hogy a költő a szabad versformát csak eszközül használta a himnikus és ódai tartalom megközelítésére és kifejezésére.

Ez a korai himnikus hitvallás a proletárságról — ismételjük — éppoly népies verse József Attilának, még ha szabadvers formáiban fejezte is ki, mint korai „parasztversei”. Költészetének ebből az ágából bontakoznak ki majd később a harmincas évek nagy proletárversei és ezek mutatják népiességének forradalmi urbánus jellegét, amely hiányzott valamennyi népies kortársának költészetéből. Ez az urbánus népiesség tette József Attilát indulásától kezdve François Villon lelkirokonává és nem véletlen, hogy a húszas évek végén ő volt Villon egyik első magyarországi fordítója. De József Attilát Villon költészetében elsősorban nem az ragadta meg, ami a húszas évek végén és a harmincas évek elején Villon népszerűségét Európa-szerte magyarázta: a stabilizálódó kapitalizmus elleni lázongás „csavargóromantikája”, ő Villonban nem a társadalom peremén élő, vagy a társadalmon kívüli elemek felmagasztalásának költőjét látta, hanem a népiességnek jellegzetesen városi, sőt nagyvárosi képviselőjét. Villon az ő számára költői példakép volt arra, hogy e városi népiesség alapján hogyan lehet költőileg egyesíteni a groteszk és a tragikus elemeket, a realisztikusan egyszerű és a sokrétűen bonyolult, a valóságot átkozó és az önmagát ironizáló elemeket, hogyan lehet költői nyelvben összeforrasztani a bizarrrt és az egyszerűt, a leheletszerűen finomat és árnyalatot, a szinte gorombán és külvárosiasan szókimondóval.

II.

AZ AVANTGARDIZMUS JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETÉBEN

Az a törekvése, hogy ezeket a sokszor ellentmondó elemeket költői egységbe forrassza és az ily módon nyert stíluseszközökkel ábrázolja kora

Magyarországnak helyzetét és ellentmondásait, vezette József Attilát oda, hogy költői kiindulópontul a népies magyar forma mellett előbb az expresszionista, majd a szürrealista szabadverset is válassza. A fiatal József Attila nemcsak az új népiesség költői irányzatának híve és egyik úttörője volt Magyarországon, hanem egyben híve és folytatója az első világháború alatt Magyarországon is meghonosodó szabadversnek, expresszionizmusnak. József Attila egyszerre volt indulása idején népies magyar költő és avantgardista költő. Költészete e két elemének egymásrahatásából és küzdelméből bontakozott ki később József Attila nagyszerű szocialista lírája, az a líra, amely őt a harmincas évek nagy verseivel a magyar költészet új klasszikusává avatta.

Ebben az összefüggésben kell felvetnünk azt a kérdést, amely épp József Attila költészetének értékelésével kapcsolatban az utóbbi hónapokban meglehetősen szerepet játszott, a magyar líra további fejlődési útjainak megítélése kérdésében, azt a kérdést, mi volt a szerepe és mi kell, hogy legyen a szerepe az avantgardista költészetnek a szocialista költészet kialakulásában. Vajon mennyiben játszott az avantgardista költészet legalább bizonyos fokig pozitív szerepet a szocialista líra kialakulásában, vajon mennyiben tekinthető a szocialista költészet fejlődésében többé-kevésbé szükségszerű szakasznak az avantgardizmus költői tapasztalatainak — akár negatív, akár pozitív értelemben — való elsajátítása, a szocialista lírikus teljes formai és tartalmi gazdagságában való kialakulásához. Előzetes válaszként e fontos kérdésekre állapítsunk meg mindenekelőtt két dolgot: Aragon és Eluard, Majakovszkij és Johannes R. Becher, valamint József Attila költői fejlődésének történelmi tényeit ismerve szinte lehetetlen arra az álláspontra helyezkedni, hogy e nagy szocialista költőknek avantgardista korszaka nem lett volna semmi egyéb, mint a burzsoá dekadencia befolyása és fertőzése oly költőkre, akik költői érdeklődésük adott avantgardista szakaszában még nem jutottak eléggé szoros és szerves kapcsolatba a néppel, a forradalmi munkásmozgalommal. Mert bár, ha igaz is, hogy egy költő fejlődése és érlelődése nem egyszerre történik, hanem szakaszokban és a társadalom, valamint egyéni életük kitermelte akadályok fokozatos leküzdésével, mégsem lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy nagy költők fejlődésében és költői kibontakozásában ne lehetnének ugrások, ne lehetnének oly meggyorsulások és kerülő utak, amelyek lehetővé teszik bizonyos akadályok egyszerre történő leküzdését és a teljes költői kibontakozásnak a leggazdagabb és a teljes népközelségnek a „normálisnál” sokkal gyorsabb elérését. A másik előzetes és ideiglenes válasz az avantgardizmusnak, mint a szocialista költészet „szükségszerű” fejlődési szakaszának kérdésére a következő: a szükségszerűség itt is, mint mindig, történelmi kategória. Lehet, hogy valami bizonyos korokban, bizonyos emberek számára „szükségszerű”, de ebből korántsem következik, hogy ugyanaz más korokban, más emberek számára

is az. Az a körülmény, hogy József Attila számára az avantgardizmus leküzdése és túlhaladása szükségszerű szakasza volt szocialista lírája teljes kiérlelődésének, semmi esetre sem jelenti ennek az egyszeri történeti ténynek általánosítását, minden időkre érvényes törvénnyé emelését. Ami József Attila számára a húszas években talán szükségszerű lehetett, az nem okvetlenül követendő példa és szükségszerű Kovács Péter, vagy Fekete Pál számára a huszadik század ötvenes éveiben.

Mi nem értünk egyet azzal a konzervatív értékeléssel, melyet legbehatóbban HORVÁTH JÁNOS képviselt és amely szerint az az új, amit Ady Endre adott a magyar költészetnek, elsősorban a költői stílus megújítása volt, vagy mint ő mondotta: Ady és a Nyugat „stíliromantikája”. Ady és a Nyugat irodalmi forradalma „stílusforradalom” is volt, de nemcsak és nem elsősorban az. Ez — mutatis mutandis — vonatkozik az avantgardista költészetre is. Az avantgardizmusnak a futurizmustól és az expresszionizmustól a szürrealizmusig nem a stílusforradalmi formarombolás volt a lényege, hanem ezzel együtt kísérlet arra, hogy a költészetet elszakítsák a realizmustól és az értelemtől. Az avantgardizmus maga az első világháború alatt és után a kapitalista világ gazdasági és politikai, társadalmi és szellemi összeomlásának tünete és kísérőjelensége volt, kísérlet és törekvés arra, hogy a darabokra hullt és a polgári értelmiség számára értelmetlenné és ingataggá vált világban a költészet megtalálja a széthullás és értelmetlenség kifejezésének és ábrázolásának új eszközeit, pánikszerűen menekülve a kapitalista összeomlás félelmet keltő következményeitől. De a pánik rossz tanácsadó a költészetben is. Egy összeomló és addig örökérvényűnek tűnő világ széthulló darabjait nem lehet a valóságtól való meneküléssel összeragasztani. Az avantgardista költészet lényege pedig éppen ez volt, a menekülés a valóságtól és a költészetnek, sőt általában a művészetnek a menekülés eszközévé való kinevezése. És, ha a későbbiekben nagy szocialista költőkké érlelődő írók is fejlődésük kezdeti fokán áldozataivá váltak az avantgardizmus formaromboló ígézetének, akkor ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy az avantgardizmus elfordulását a valóságtól, tévesen azonosították a széthulló kapitalizmussal való szembefordulással. Azt hitték, hogy a formarombolással, a valóságtól és az értelemtől való elszakadással közelebb jutnak a kapitalista világ széthullása után kialakuló új élet mozgató és teremtető erőihez, pedig nem közelebb, hanem távolabb jutottak tőlük. Az avantgardizmus fejlődésszakaszának „szükségszerűsége” a későbbi nagy szocialista költőknél, s így József Attilánál is csak abban állt, hogy a szocialista öntudat minden oldalú és leggazdagabb kibontakozásának és kifejlődésének „szükségszerű” feltétele a kispolgári lázongás különböző formáinak leleplezése és leküzdése. Az avantgardizmus pedig minden formarombolásával és a tőkés világ valóságától való minden determináltságával egyetemben úgy viszonylott a szocialista lírához, mint a Marx előtti kispolgári szocializmus különféle fajtái

a proletárszocializmushoz. Az avantgardizmus csak annyira volt „szükségszerű” szakasza a szocialista líra fejlődésének, mint amennyire Karl Grün és Proudhon „szocializmusa”, illetőleg e „szocializmus” elleni harc „szükségszerű” feltétele volt a marxista szocializmus kialakulásának. Különösen igaz ez, ha számba vesszük, hogy a kispolgári szocializmus leküzdése, mint a marxizmus kifejlődésének feltétele a XIX. század negyvenes éveiben ment végbe, mit szólnának azonban az olyan emberhez, aki e negyvenes évek tapasztalatai alapján a 90-es években kezdte volna állítani a kispolgári szocializmus kidolgozásának és utána leküzdésének „szükségszerűségét”. Nyilván azt mondanánk rá, hogy vagy bolond vagy, valamiféle furcsa Rip Van Winkle, aki jó néhány évtizedet átaludt a világtörténelem fejlődéséből. Hogy József Attila, aki, mint ismeretes, párizsi tartózkodása idején részt vett a nemzetközi avantgardista mozgalomban, hazájába visszatérve nem elsősorban az avantgardista formarombolással, „stílromantikával” szakít, hanem elsősorban az avantgardizmus valóság és éretemellenességét bírálja, azt mutatja, a magyar avantgardizmus főképviselőjén, Kassák Lajoson gyakorolt kiméretlen kritikája. Ez a kritika, amely 1931 szeptemberében jelent meg, Kassák Lajos „35 verséről” állapítja meg: „nem érthetetlenek, csak értelmetlenek, nincs értelmük önmagukon belül, nincs értelmük önmagukon kívül, nincs értelmük különösen és nincs értelmük általánosan, de legfőképpen — nincs értelmük társadalmasan. Dehát elmemű-e a költemény? Kell-e, hogy a műalkotás értelmes legyen? ... Az ember életében az értelem a formaalkotás szerepe. A szemlélet (az intuíció) nem alkot formát, hanem meglevő összefüggések formájára irányul. Az értelem még az igazságnak is csak formát ad, hogy belátható, hogy szemlélhető, megpillantható legyen és nem az értelem hozza létre az igazságot. Azt is tudjuk, hogy a művészet az ember eszméletének, a léleknek, tudatnak, vagy ha úgy tetszik, tudatalattinak a mélyéről, — de mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemelő múltjából hozza föl képeit. Azonban ez történik az álomban is, nemkülönben az ébrenlét révedezéseiben. S a művészet abban különbözik mindenfajta álmotól, a képzelet mindenféle csapongásától, hogy a tudatnak, léleknek mélyéről felmerülő képeket értelmesen rendezi, hogy közvetlen jelentést lehel beléjük és e jelentéseket közvetlen értelmi viszonyban foglalja össze ... Mindezt összevéve: Kassák versei illusztrációk a leggondolattalanabb és legképtelenebb esztétikához.

2. Ezek után nyilvánvaló, hogy Kassák emez írásaival kapcsolatban társadalmi értékről nem is mukkanhatunk. Mégis, mint minden nyomtatott, szavalt, előadott stb. közlemény, úgy ezek is szerepet visznek, akarva, nem akarva, az osztályharcban. Van-e ily közleményeknek akár csak sejtelemnyi hasznuk is a munkásság számára? Két eset lehetséges: vagy hatnak, vagy nem hatnak. Ha nem hatnak, hasznuk nincs. Ez a kíváncsabb eset. Mert hatásuk (csak az eddigieket véve figyelembe) lehet e más, minthogy az ifjú

elméket megzavarja, a szövődő proletáröntudatot szétkuszálja és a szocialista világosságban fetűnő világot sötétségbe meríti?...

3. Az előbbiekből önként adódik a kérdés, mifajta filozófiába menekül Kassák, ha már a valóságot úgy kiejti a keze közül, mint a szórakozott halász a sikos halat? „Minden a te szemeidtől függ” —, Kassák felfogásának ez a gyújtópontja. Eszerint szubjektivista és relativista, ami már az elmélet legfinomabb szálaiban is elválasztja a szocializmustól, marxizmustól, amely tudvalevően objektivistá és dialektikus és amely ellenségesen áll a Kassák-féle állásfoglalással szemben. Ám Kassák még tovább megy: „minden a te szemedtől függ, és attól az acélcilindertől, ami a domboldalon ketyeg”... Itt a szubjektív idealizmus végső mozzanatával állunk szemben, azzal, amit a filozófia története solipszizmusnak nevez. Nincs más a világban csak solus ipse, csak ő maga, csak Kassák Lajos, a számozott versek szerzője, ifjúmunkások szolipszista nevelője. A szolipszizmusról azt mondja Lenin, hogy világnézet világ nélkül, Schopenhauer szerint pedig következetes szolipszisták csak a bolondok házában találhatók.”...

Meg kell jegyeznünk, hogy a Kommunista Párt az illegalitás éveiben lényegében ugyanazért harcolt Kassák és köre ellen, amiért József Attila is: harcolt a Kassák-féle avantgardizmus szubjektivizmusa és relativizmusa ellen, Kassák szolipszista esztétikája ellen, amely csak arra volt alkalmas, hogy az ifjúmunkásság kialakuló proletáröntudatát szétkuszálja és sötétségbe merítse. József Attila is, a Kommunista Párt kultúrpolitikája is az illegalitás éveiben az avantgardizmus ellen küzdve a valósághoz való fordulást követelte a költészettől, valójában egy realista esztétikáért szállt síkra.

III.

JÓZSEF ATTILA ÉS AZ ILLEGÁLIS KOMMUNISTA PÁRT

De itt már József Attila és az illegális Kommunista Párt közötti kapcsolatok kérdéséhez érkeztünk. Az avantgardizmussal való szakítása és a magyar avantgardizmus fő képviselőjén, Kassák Lajoson gyakorolt kíméletlen elvi kritikája időben egybeesik anarchista múltjával való szakítással. 1931 júniusában (a Moszkvában megjelenő Sarló és Kalapács II. évfolyamának 6. számában) jelenik meg „A magyar proletárirodalom platformtervezete”, amely a magyar irodalmi irányzatok elemzése kapcsán „a világba jutott kispolgári intelligencia íróinak egy csoportjáról ír (Háy Gyula, Kodolányi, Illyés Gyula), akik a proletariátussal időnként kacérkodnak”. Egy másik része (ti. a kispolgári intelligencia íróinak) — a platformtervezet szerint a szociálfasizmus (Kassák) és fasizmus (József Attila, Simon Andor) táborában keresi a vezető utat. József Attila 1931 szeptember 19-e után levelet ír a szlovákiai Fábry Zoltánnak s e levélben közli véleményét a „plat-

formtervezetről". Jellemző, hogy József Attila a platformtervezetnek saját magáról szóló értékelésére szinte alig tér ki. Hogy ő állítólag — mint ahogy a platformtervezet írja — „a fasizmus táborában keresi a kivezető utat”, arról csak ennyit ír Fábrynak: „azon felül nem tudom, de valószínűleg sohasem fogom megtudni, hogy amit rólam írnak, azt honnan veszik. Én abban az irányban egy pillanatig sem »tévelyegtem«. Én anarchista voltam azelőtt, tagja a párisi Union Anarchiste-Communiste-nek”. Később így folytatja: „Én azzal, amivel vádolnak, de még hasonló sem, soha nem voltam, annakidején tagja voltam a Vági-pártnak és ideális anarchista kezdeti koromban is hasznos szolgálatokat tettem a mozgalomnak, pusztá rokonszenvből, amennyiben Landler és néhány pesti védő között közvetítettem annakidején. Erre tanú lesz majd Rákosi Mátyás, akivel itt Pesten érintkezésben voltam, tanúm lesz Alpári, akivel Landlerrel és egy védővel Bécsben együtt voltam, és tanúm lesz az ügyvéd annakidején. De tanúm lehet Rákosi Mátyás nővére is innen Pestről, ő tudja, hogy fivére ügyében hányszor szaladgáltam nála, amikor még egyáltalán nem voltam kommunista, sőt netalán Weinberger Zoltán anyja is emlékezik talán — arcról reám, ti. Rákosinak és Weinbergernek én hordtam be hosszú ideig a fogházba, a vizsgálati fogságba az enni-valót — sőt mi több, én vásároltam. Ismétlem annakidején én anarchista és nem kommunista voltam, ezt előző verseimből is kiveheti.”

Nos, a tanúk, akikre a költő kommunista mozgalmi múltjának egyes szakaszaira és adataira nézve hivatkozik, mellette tanúskodtak, és mellette tanúskodik a „Nagy városokról beszél a messzi vándor” c. verse is, amely minden valószínűség szerint Rákosi Mátyással való találkozása alkalmából íródott. E találkozás minden jel szerint 1925-ben Makkai Ödönnek, József Attila gyámjának lakásán zajlott le, ahol Rákosi pesti illegális tartózkodása idején gyakran megfordult. Az a védő, akivel József Attila Bécsben együtt volt Landler Jenővel, szintén azonos gyámjával, Makkai Ödönnel, aki unoka-öccse volt a szociáldemokrata baloldali mozgalmak kimagasló alakjának, Alpári Gyulának és e rokoni kapcsolat révén a húszas évek közepétől kezdve mint a Vörös Segély egyik védője, kapcsolatba került a bécsi kommunista emigrációval.

A Fábrynak írt levélből kiderül az is, hogy József Attila az illegális Kommunista Párt legális fedőpártjának, a Magyarországi Szocialista Munkáspártnak, (vagy mint ahogy akkor nevezték, a Vági-pártnak) még mint „ideális anarchista” volt tagja és az 1931 szeptemberében kelt levél szerint ő maga „több, mint egy esztendőre” teszi „tevékeny tagságát az illegális KMP-ben”, ami más szóval azt jelenti, hogy 1926-os Párizsból való visszaérkezése után, még néhány esztendeig nem volt tagja a Kommunista Pártnak, amelyhez azonban a Vági-párt révén már előzőleg közel állt. Pontosán persze nem lehet megállapítani, mikor vált József Attila szervezett kommunistává, az illegális párt tagjává, de azt hiszem nem eshet messze az igazságtól az az

állítás, hogy a pártha való formális belépése kb. egybeesik Szántó Judittal való megismerkedésük időpontjával az 1930-as esztendőben. És nem véletlen, hogy költői fejlődésének egyik fontos vízválasztója is — a szakítás az avantgardizmussal — erre az időre esik, kb. az 1930—31-es évekre. De fel kell vetni a kérdést: vajon József Attila költészete az avantgardizmussal való szakítás után nem volt többé *modern költészet*? Vajon költészetének modernsége az avantgardizmussal állt vagy bukott? Vannak, ma is, akik ezt hiszik és állítják. Gondolom, nincs igazuk. József Attila költészetének modernsége nem formai természetű, nem a valóságtól való elszakadás és az értelem-től mind kevésbé befolyásolt szabad képzettársítás formális eszközeinek kidolgozására és alkalmazására épült, az ő „modernsége” egyre inkább abban a tehetségében állt, hogy mind közelebb tudott kerülni a valósághoz, a néphez, hogy lírájában egyre inkább tudta alkalmazni a lírai realizmus eszközeit. Amikor József Attila szakít a szürrealista, expresszionista szabadverssel, akkor nem óslibbá, hanem modernebbé válik. A nép és valóságközelség foka, színvonala és ábrázolásának technikája (formája, stílusa) ez a költői modernség igazi ismérve és semmi más.

És itt szembe kell szállnom József Attila költői nagyságának és kommunista művészetének egyik első magyarországi népszerűsítőjével, HORVÁTH MÁRTONNAVAL. Ő írta 1945-ös „József Attila költészete” című előadásában: „Ugyanakkor, amikor a szabadvers bizonyos értelemben a politikai harc területén *visszaesést* tükröz, művészeti téren — a maga korában — bizonyos szempontból lépés előre... A költők a vers kötöttségével együtt kezdték elvetni a világtól elforduló költészetet. Legalább a vers technikája terén utat törtek a vers számára a próza értelemre ható birodalmába.” A szabadvers azonban művészeti téren éppúgy *visszaesést* tükröz, mint a politikai harc területén. A vers kötöttségének elvetése nem nagyobb közelséget jelentett a valósághoz, hanem fordítva, nagyobb távolságot, fokozottabb elfordulást a világtól. És végül: haszontalan az a költői forma, az a versechnika, amely csak arra való, hogy utat törjön a vers számára a próza értelemre ható birodalmába. Mert a versnek erre egyáltalán nincs szüksége. Sem a kötött, sem a szabadversnek nem az a feladata és célja, hogy az érzelmekre hasson a prózával szemben, amely az értelemre hat. József Attila költői nagyságának helyes arányokban való megértéséhez nem szükséges túlértékelni fejlődésének kezdeti szakaszát, amikor még költőileg a szabadvers, az avantgardizmus különféle eszközeivel élt. A szakítás az avantgardizmussal József Attila költői fejlődésében sem visszaesés volt, hanem nagy lépés előre. Ez a szakítás — mint politikai-gondolati párhuzama, az anarchizmustól a kommunizmusig való fejlődés is mutatja — szakítás volt azzal a kispolgári lázongással a kapitalizmus ellen, amely szocialistának álcázza magát. Tagadhatatlan, hogy az avantgardizmus valamennyi formája egyfajta antikapitalizmus, de éppoly tagadhatatlan, hogy ez az antikapitalizmus minden avant-

gardista irányzatban párosult valóság-értelem és emberellenességgel. És éppen ez a szükségszerű kapcsolódás teszi az avantgardizmus valamennyi irányzatát a burzsoá dekadencia, a burzsoá széthullás és süllyedés kifejezőjévé és tünetévé. Éppen ezért jelent az igazi szakítás az avantgardizmussal, tehát a burzsoá dekadenciával egyben fordulatot a népihez, a nemzetihez és az emberihez az életben és a költészetben. Ezt a fordulatot hajtotta végre József Attila néhány évre Párizsból való hazatérése után, egy időben azzal, hogy kievickélt fiatal korának „ideális-anarchizmusából” és összeforrt a munkásmozgalommal, a leghaladóbb nemzeti osztállyal, a munkásosztállyal és annak a Horthy-korszak alatt vérző és szenvedő, sokszor tévedő és tévelygő, de mégis mindig talpraálló élcsapatával, a Kommunista Párttal.

A rendelkezésünkre álló adatok azt bizonyítják, hogy József Attila már 1919-ben Lenin „Állam és forradalom” c. művének magyar fordításából kezdett megismerkedni a marxizmus-leninizmussal, majd 1925-ben, Bécsben és 1926-os párizsi tartózkodása idején alaposabban elmélyedt a forradalmi marxizmus tanulmányozásába, Párizsból hazatérve pedig minden valószínűség szerint 1930 szeptembere körül csatlakozott az illegális Kommunista Párthoz. Ez a csatlakozás teljes értékű volt, József Attila nem igényelt a maga számára a zseniális költőnek kijáró holmi különleges bánásmódot, részt vett a párt mindennapi munkájában, elvégezte mindazt, amivel a párt megbízta, a Kommunista Párt illegális földalatti és legális tömegmunkájában egyaránt. Már idéztük a költőnek 1931. szeptember 20-a körül Fábry Zoltánhoz írt levelét, amelyben a következőket írta: „én több, mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális KMP-nek, mint párttag kezdetben röpirat stencileket gépeltem, ma 7 szemináriumom van és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat”. A földalatti kommunista mozgalomban József Attilával abban az időben együttdolgozó elvtársaknak azóta összegyűjtött tanúvallomásai szerint, ez meg is felel a valóságnak: József Attila Újpesten, Pesterzsébeten, Kispesten, Rákospalotán vezetett illegális szemináriumokat, elsősorban a politikai gazdaságtan témaköréből, ugyanakkor részt vett a párt legális tömegagitációjában, amelyek akkoriban a budai hegyekben és a gödi Duna-strandra való tömegkirándulások keretében folytak. József Attila tagja volt a KMP legális előadó gárdájának, amely a Nemesfemesek Szakszervezetében a Hársfa utcában tartotta rendszeres értekezleteit. A „Döntsd a tőkét ne siránkozz!” c. verskötetét is a KMP illegális központi agit. prop. szervezete adta ki, 1931-ben.

József Attila szoros kapcsolata a Kommunista Párttal kb. 3—3 és fél évig tartott: 1930 ősztől kb. 1934 nyaráig. 1931-ben és 1932-ben még teljes odaadással végez pártmunkát: 1931 második felében a rendőri üldözések miatt feloszlott és elnyomott „100 %” c. folyóirat utódaként és folytatásaként megalakult „Mozgásművészeti Kórus” művészeti vezetője volt (természetesen a párt megbízásából). Ugyanakkor tovább vezette illegális sze-

mináriumait a főváros peremkerületeiben és tartott előadásokat a párt által szervezett vasárnapi tömegtúrákon.

Az eddig rendelkezésünkre álló anyag, szemtanúk és a mozgalom résztvevőinek eddigi tanúvallomásai alapján joggal állíthatjuk, hogy József Attilát sohasem zárták ki a pártból, hogy ilyenféle határozata semmilyen erre hivatott vezető pártszervezetnek nem volt és hogy ilyen határozat sehol a párt sajtójában, vagy egyebütt: valamilyen hivatalos pártkiadványban nem jelent meg. Ebből azonban korántsem következik, mintha tagadni lehetne, hogy a 30-as évek elején a költő és a párt között megromlott a kapcsolat, hogy József Attilában nőtt az elkeseredés és a kétely a párt akkori vezetőségének politikájával szemben és megfordítva a párt akkori vezetősége fokozódó bizalmatlansággal és kritikával nézte a költő tevékenységét a mozgalomban. Mindez azonban kb. 1934-ig még nem vezetett kölcsönös jóvátehetetlen elidegenedésre vagy szakításra. Ezt tanúsítja nem utolsósorban az a tény, hogy 1930 végén és 1931 elején József Attila Margit-körúti lakásán (helyesebben Eta nővérének lakásán) ülésezett a KMP illegális budapesti pártbizottsága, ami lehetetlen lett volna a költő iránti minimális bizalom nélkül. 1932 júliusában pedig a Sallai és Fürst elvtársak elleni statáriális eljárás során József Attila vezette a párt megbízásából a legjobb magyar értelmiségiek tiltakozásának megszervezését a két elvtársat fenyegető halálbüntetés ellen, ő írta a halálbüntetés ellen kiadott röpiratot és vállalta érte bátran és megalkuvás nélkül rendőrség és bíróság előtt a felelősséget. József Attila „Bánat” c. versét, amelyet eddig úgy tartottunk számon, mint a költő első és közvetlen reagálását a pártból való kizárására:

Ilát kijöttem ide, az erdőbe.
Lágy libegés, — a levelek zizegnek,
mint a röpcédulák.

— — — — —
Csak egy pillanatra martak ki, csak.
Zúgj erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki, csak
az az elvaduló esahos rám támadt
s kijöttem, hogy erőm összeszedje,
mint a néni a gallyat, a bánat.

— nem lehet e kizárás bizonyítékeként és József Attila akkori érzelmi állapotának ábrázolásaként felfogni. A vers 1932-ben a „Külvárosi éj” c. kötetben jelent meg és akkor még legfeljebb a kommunista párttal való harmóniát megbénító elidegenedésről, eszmei vitákról lehetett szó a költő és a párt között. De még szó sem volt kizárásról vagy a mozgalommal való szakításról. „A magyar proletárirodalom platformtervezete” a moszkvai Sarló és

Kalapács c. folyóirat 1931. júniusi számában jelent meg a József Attila elleni igaztalan és szektás támadással. Ez a platformtervezet mérgezte meg először a viszonyt József Attila és a kommunista mozgalom között és ennek alapján, valamint későbbi viták folyamán kb. 1934 nyarán jött utasítás részben azokhoz az illegális szervezetekhez, amelyekben József Attila dolgozott, részben a legális tömegtúrákat szervező tömegszervezetekhez, hogy szakítsák meg a költővel a kapcsolatot. József Attilát tehát soha semmiféle párt-szerv a pártból nem zárta ki, ami történt csak annyi volt, hogy kihagyták a mozgalomból. Ennek persze komoly előzményei voltak. Az egyik ilyen előzmény a már említett proletárirodalmi platformtervezet. A másik előzmény a különféle forrásokból táplálkozó, de a harmincas évek elején egyre növekvő ideológiai bizalmatlanság József Attila propagandista tevékenységével szemben. A párt akkori vezető köreiből egyre inkább elterjedt az a nézet, hogy József Attila elméletileg zavaros és bonyolult okoskodásaival csak megzavarja szemináriumain a munkásokat. Ez a nézet fejeződött ki MOLNÁR ERIK elvtársnak, a „Korunk” c. kommunista folyóiratba, a marxista válságelméletéről 1931 és 32 folyamán folytatott vitában József Attila ellen írt válaszcikkének címében: „Skolasztika vagy dialektika.” Ami magyarul azt jelenti, hogy Molnár elvtárs szerint a skolasztikát József Attila képviselte. Nos, meg kell mondanunk, hogy a Molnár Erikkel (illetőleg akkori illegális írói álneven Jeszenszky Erikkel) folytatott vitában, amelyben József Attila a „Korunk” 1932 szeptemberi számában megjelent „Kapitalista tervgazdaság, vagy marxista elmélet?” című cikkel vett részt, korántsem bizonyos, hogy Molnár-Jeszenszkynek volt igaza, és hogy József Attila képviselte volna a hamis skolasztikus álláspontot. Ez a megállapítás persze nem jelenti azt, hogy ma, közel három évtized elteltével ne kellene látnunk József Attila akkori marxizmusának gyengéit és fogyatékosságait. Bizonyos, József Attila marxizmusában akkor volt még sok zavaros és megemésztetlen dolog, ami — nézetem szerint — nem utolsósorban abban leli magyarázatát, hogy akkori írásainak tanúsága szerint a marxizmust elsősorban csak a fiatal Marx műveiből tanulmányozta és még nem ismerte Marx egész munkásságát és a marxizmusnak Lenin által való továbbfejlesztését. Ezzel magyarázható, miért oly sok akkori elméleti írásaiban a filozófiai bonyolultság, a fiatal Marx még nem teljesen kibontakozott materializmusának és hegelianus gondolati maradványainak erős hatása a fiatal József Attila gondolkodására. Ez persze legfeljebb magyarázza, de nem menti az akkori vezető pártkörökben elterjedt hangulatot, amely József Attila szerető és megbecsülő nevelése és továbbfejlesztése helyett, őt egyszerűen zavaros intellektuellé minősítette, aki nem hasznot hajt, hanem kárt okoz a mozgalomnak. Ez érvényes még akkor is, ha tekintetbe vesszük a Kommunista Párt vezetőségének teljesen érthető és jogos idegenkedését azoktól az értelmiségiektől, akik a freudizmus hatása alá kerültek és a freudizmus és a marxizmus „összeegyeztetésén” fáradoztak.

József Attila épp ezekben a kritikus években (1930—31-ben) lett mint páciens áldozatává a freudista therápiának, később a 30-as évek elején ez a kapcsolat nem gyengült, hanem erősödött, mint ahogy erősödött a freudizmus befolyása a költő világnézetére is. Budapesten a 30-as évek elején a freudizmus térhódítása az értelmiség bizonyos köreibben egyik tünete volt a német fasiszmus előnyomulásától való megrettenésnek, a munkásmozgalomnak és általában a társadalmi harcoknak való hátatfordításnak, a belőlük való kiábrándulásnak. A párt természetesen és helyesen szembefordult ezzel az eszmei járvánnyal és az a körülmény, hogy József Attila is ennek az irányzatnak a befolyása alá került, csak élesztette a párt akkori vezető köreinek gyanakvását a „zavaros”, „skolasztikus” költővel szemben. Ehhez járult még az a meggondolás, melynek bizonyos jogosultságát szintén lehetetlen tagadni, hogy egy illegális szervezet bizonyos természetes bizalmatlansággal viseltetett valaki iránt, aki pszichoanalitikus analízisre járt, mint József Attila is, hiszen nem volt semmi biztosíték arra, hogy a freudista elemzés korlátatlan önfeltárása közben a kezelt beteg nem mond-e el olyan kouspirációs titkokat, amelyek sem az orvosra, sem másra nem tartoztak. József Attilának a freudizmus befolyása alá kerülése valóságos szellemi tragédia volt, ami tovább mérgezte viszonyát a forradalmi munkásmozgalommal és kétségkívül egyik okává lett annak a zsákutcának, amelybe élete és gondolkodása a 30-as évek második felében jutott.

Ennek az előadásnak nem lehet feladata, hogy a freudizmus (a pszichoanalízis) tudományos értékének tárgyalásába bocsátkozzék. Az bizonyos, hogy a freudizmus hatása József Attila gondolkodására romboló volt. És nem arra vezetett, hogy „összeegyeztesse”, avagy kiegészítse a marxizmust a freudizmussal, hanem arra, hogy a marxista materializmus szilárd talajáról a pszichológiai idealizmus lejtőjére kerüljön. József Attilánál is, mint sok más baloldali és a munkásmozgalomhoz közelálló értelmiséginél az teremtetten meg a kedvező talajt a freudista idealista — reakciós eszmei fertőzés számára, hogy a német eseményekkel, Hitlerék hatalomra jutásával kapcsolatban felvetették a kérdést: „hol csúszott hiba a számításba”, hogyan volt lehetséges az, hogy egy országban, amelyben az objektív feltételek már régen megérették a szocializmusba való átmenet számára és ahol oly erős volt a munkásmozgalom, a szubjektív feltételek elmaradtak, diadalmaskodhatott és széles tömegek támogatását élvezhette a fasiszmus. A német események okozta megrendülés és megzavarodás vitte a költőt a marxizmus és a freudizmus „összeegyeztetésének” (helyesebben: a marxizmus pszichológiai idealista revíziója kísérletének) lejtőjére. 1938-ban megjelent Hegel—Marx—Freud című tanulmányában pl. a többi között ezt írja: „Kategóriáit Marx az emberek faji és nemi létéből származtatja. E származtatást az jellemzi, hogy a nemi tevékenységet gazdaságinak, termelésnek fogja fel, a termelésben, gazdaságban, politikában azonban már csak faji megnyilatkozást lát és

nem veszi észre benne a nemiséget. Jellemzi az is, hogy a nemiséget s vele az embert, hogy úgy mondjam, fiziológiai és nem biológiai szempontokból, a testi lét szervei és nem ösztönei szempontjából nézi s a termelési eszközök oldaláról szemléli a társadalmat . . . Marx szemére veti Feuerbachnak, hogy a nemiséget »idealizálta«. Feuerbach éppígy felróhatná Marxnak, hogy ő pedig »materializálta« a nemiséget.”

Mindezt azért részleteztem, hogy rámutassak: legenda az az állítás, hogy József Attila és a párt közti viszony végzetes megromlásának és végül a kapcsolatok megszakadásának egyetlen és fő oka a párt állítólagos akkori gyökeréig szektás politikája volt. Kétségtől szektás volt az akkori pártvezetés kultúr- és irodalompolitikája, amely a moszkvai rappista proletárirodalmi platformtervezet talajáról fordult József Attila ellen, szektás szemléletből eredt József Attilának rövid úton fasisztává való degradálása; ami nyilván abból származott, hogy a költő 1929-ben Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjába, az akkor még jobboldali fajvédő „Előrs”-be írt néhány cikket és a Barta Miklós Társaságban, valamint a Wesselényi Miklós Reform-klubban tevékenykedett. Ezek a szervezetek kétségtől a diákifjúság tömegszervezetei voltak és bár ideológiájuk erősen fertőzött volt a fasiszta fajvédelem, a nagy-magyar nacionalizmus és a romantikus parasztimádat ellenforradalmi eszméitől, mégis e szervezetekben indult meg először az erjedés és a kiábrándulás a népi jelszavakkal induló, de a népet cserbenhagyó, kisemmiző és elnyomó ellenforradalmi restauráció ellen. Előmozdítani és továbbhajtani ezt az erjedést, helyes útra terelni az uralkodó osztályok népellenes politikájából való kiábrándulást: ez nem volt haszontalan munka, hanem helyes és a munkásosztály érdekében álló munka volt, amelyet — mint József Attila esetében — fasisztává bélyegezni: valóban nem volt más, szűkkeblű szektásságnál.

Nem célunk a legendaköltészet még egy oly nagy nemzeti költőnkkel kapcsolatban sem, mint József Attila, aki bizony eleven ember volt, aki tévedett, és akinek megvoltak a maga ellentmondásai is és ezekkel együtt, és ezek ellenére is, volt utat mutató, nagy nemzeti költő. József Attila gyengéi és emberi ellentmondásai, sőt bizonyos fokú politikai kételyei is szerepet játszottak az akkori pártvezetés szektás hibái mellett, a párt és a költő tragikus összeütközésében és meghasonlásában.

E tragikus szakítás körülményeinek megítélésénél szem előtt kell tartanunk még egy további lényeges körülményt. Azt ti., hogy abban az időben a német fasizmus előnyomulásának hatása alatt nemcsak balról folyt támadás a Kommunista Párt, és Hitler győzelme után a munkásmozgalomban a szilárd helytállás szellemét képviselő elemek ellen, hanem jobbról: polgári, szociáldemokrata és likvidátor oldalról is. Ez vonatkozik József Attilára is. 1930 október végén lép ki először a Bartha Miklós Társaságból, hogy ezzel is demonstrálja szilárd fasisztaellenességét és a fasiszta ideológia minden fertőző hatásával való szembeszállását. Ugyanekkor folytak

a valamikor kommunista, de azután egy rendőri lefogása alkalmából galád módon áruló, likvidátor és a polgári demokratákhoz átpártoló Fejtő Ferenc útszéli intrikái József Attila hűséges élettársa, a költő életének valamennyi megpróbáltatásában nagynak mutatkozó Szántó Judit ellen, aki a költővel való hatéves együttélésében szinte megtestesítette a forradalom és a szerelem egységét József Attila életében.

Jobbról a polgári radikálisok és a faszizmus németországi sikerei következtében vérszemet kapott likvidátorok azért támadták József Attilát, hogy a kommunista mozgalmat megfosszák egy kipróbált harcosától, egy olyan nagy értékétől, mint amilyen József Attila volt. A likvidátorok a burzsoázia és a jobboldali szociáldemokrácia érdekében próbálták kiaknázni József Attila bizonyos gyengéit, amelyek szintén szerepet játszottak a párt és a közte való szakításban. Itt elegendő, ha egy különösen aljas eljárást említünk meg. Egy Garai János nevű állítólagos „mozgalmi” költőről van szó, aki 1934-ben Budapesten megjelent „Nyárutó” c. kötetében a következőket merészeli írni József Attiláról:

Ha a költő jobbra tér...

József Attilának küldöm, azok
nevében, akik ittmaradtunk.

Mondd, mit érlel annak sorsa
akivel egyszer megesett.
egy verse homlokára írta:
„Tőke s faszizmus jegyesek”.
hatalmat, húst a dolgozóknak
követel s vasban osztályharcot.
strófákra boncolja Engelst
és rimekbe foglalja Marxot.

Mondd, mit érlel ennek sorsa,
ha balról egy nap jobbra tér.
Mert rájött arra, hogy a készpénz
az osztályharcnál többet ér
s harcolni szép, de élni jó
(„józan előtt ez nem vitás”)
és felbecsülhetetlenebb
mindennél a — legalitás?

A forradalmi munkásmozgalom likvidátor árulóinak magatartása közel egy negyed évszázaddal ezelőtt József Attila és a párt közötti szakítás kapcsán, azok a kísérleteik, hogy e szakítást, a költővel szemben követett igazságtalan

és sérelmes magatartást bunkónak használják fel a kommunista párt ellen, erősen emlékeztet az 1956-os év és az azt megelőző évek likvidátorainak, a revizionistáknak a magatartására, akik kiásva a múltból és elferdítve a nagy proletárköltő és a párt negyedévszázad előtti konfliktusát, József Attila két és fél évtized előtti sérelmei alapján igyekeztek bizonyítani a párt elleni rágalmaikat, azt ti., hogy a párt most is, mint József Attila idejében, az irodalom lenini pártirányításával „elnyomja” a költői zsenialitást, az irodalom szabadságát és a világgal és az önmagukkal való megoldhatatlan meg hasonlósba kergeti az olyan kimagasló tehetségeket, mint amilyen József Attila is volt. De az, hogy az 1956-os ellenforradalmat megelőző esztendőkből és alatt a revizionisták és híveik összehasonlították önmagukat József Attilával, nem változtatta őket József Attilákká és József Attilát sem súlylyesztette az ő ellenforradalmi színvonalukra. Jellemző, hogy azokban az években (1931/32), amikor a költő és a párt közötti viszony megromlik és a később bekövetkező tragikus szakítás már előreveti árnyékát, József Attila kétfelé hadakozik. Egyrészt őszintén és kertelés nélkül kimondja azt, amiben a kommunista mozgalommal akkor nem értett egyet, ami akkor eltávolította őt a párttól, másrészt meglazítja, majd megszakítja kapcsolatait azokkal a népies-fajvédő körökkel, amelyeknek szervezeteiben dolgozni próbált, hogy tömegtalajra és visszhangra tegyen szert. Két olyan tanulmánya van József Attilának, amely nyilvánvalóan a Kommunista Párttal való meg hasonlósát és a tőle való elidegenedést fejezi ki: az egyik „Az új harcok” című baloldali ellenzéki munkáslapban jelent meg 1933 májusában „Az egységfront körül” címmel. Ez a cikk kétségkívül közeledést jelentett a német események értékelésével kapcsolatban a szociáldemokrata állásponthoz és komoly eltávolodást a kommunizmus álláspontjától. A másik cikk a Magyar Szociáldemokrata Párt folyóiratában a „Szocializmus”-ban jelent meg 1934 novemberében „A szocializmus hőlcelete” címmel. Ez a cikk is alaptendenciájában hibás, mert kritikája élet a bolsevizmus ellen irányítja és mindenféle diktatúra (így a munkásosztály diktatúrája ellen is) érveket hoz fel. E szórványos és kivételes megnyilatkozások csak a költő rendkívüli helyzetével és akkori világpolitikai — valamint a magyarországi helyzet zürzavarosságával, a németországi fasiszta diktatúra okozta megzavarodottsággal magyarázhatók. József Attila a párttal való tragikus szakítás után sem vált soha kommunistaellenessé és soha, egy pillanatra sem tett szemernyi engedményt sem a fasiszmusnak. Ellenkezőleg: a párttal való kapcsolatok megszakadása után a népiesekkel kiéleződött harcát is már mint a fasiszmus elleni fellépés kiélezését kell értékelnünk, a Bartha Miklós Társaságból való kilépésétől (1930 októberében) a népi írók és a Gömbös-féle fasiszta kormány között tervezett összefogás elleni kíméletlen fellépéséig (1935—1937-ig).

Ebben az összefüggésben még röviden vissza kell térnünk a költőnek a Bartha Miklós Társaságban való szerepléséhez. A Társaság, amely 1928-tól

kezdve fejtett ki szélesebbkörű működést, 1929 vége óta a világgazdasági válság magyarországi hatása és a magyar konszolidáció megingása következtében erősen radikalizálódott: ezért látszott érdekesnek kommunisták számára is a Társaságban folytatott munka. 1930 óta azonban kiéleződnek az ellentétek a Társaságon belül, élesen összeesap a jobb- és a balszárny és ennek az összeesapásnak, valamint az államhatalom beavatkozásának következménye, hogy a kommunisták József Attilával együtt otthagyják ezt az immár jobbfelé forduló szervezetet. József Attila még 1930 májusában írta a Bartha Miklós Társaság akkori elnökével, Fábián Dániellel közösen a „Bartha Miklós Társaság Füzetei” sorozatában a „Ki a faluba!” c. röpiratot, még amikor jobb- és baloldal harca a Társaság vezetéseért és irányvonalaért nem dőlt el. A röpirat, amelynek szövegét az eddigi adatok alapján túlnyomóan József Attila írta, még erősen magán viseli a Társaságnak az ellenforradalmi „népi” ideológiából való származását. A röpirat szerint „hazánkban ma minden társadalmi és gazdasági kérdés: parasztkérdés”. A röpirat a „magyar faj” védelmével azonosítja a parasztkérdést és kijelenti, hogy „akár szocialisták vagytok, akár fasiszták, akár liberalisták, akár imperialisták —, első teendőtok nem az, hogy a népet tanítsátok, hanem, hogy a néptől tanuljatok . . . Jönnek a hamisak német maszlaggal és török áfiummal, kelettel, nyugattal. De tudjátok meg, hogy ami tőlünk keletre van, az kelet, ami tőlünk nyugatra van, az nyugat; hogy tehát sem nyugat, sem kelet, hanem magyarság vagyunk!” Ilát ezek bizony — enyhén szólva eléggé zavaros és népies-fajvédő ideológia fertőzését bizonyító gondolatok. Valószínű, hogy József Attila közreműködése a Bartha Miklós Társaság efféle elmeműveiben szintén hozzájárult ahhoz a gyökeréig hamis értékeléshez, amelyet róla a moszkvai emigrációs irodalmi platformtervezet adott. De azt hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy József Attilának e zavaros és veszélyes röpirat megjelenése után négy hónapra történt kilépése a Bartha Miklós Társaságból nemcsak azt célozta, hogy ezzel is cáfolja a platformtervezet róla szóló állítását, hanem elsősorban azért, mert nem utolsósorban a német események után felismerte, hogy egy szemernyi elvi engedményt sem szabad tenni semmiféle fasiszta ideológiának és minden kompromisszum nélkül fel kell vele venni a harcot. Ettől kezdve József Attila néha már-már túlzottnak tetsző óvatossággal vigyáz arra, hogy ne keveredjék semmilyen szervezeti, vagy szellemi kapcsolatba a népies-fasiszta fertőzést bármilyen módon is közvetítő elemekkel. 1934-ben Illyés Gyula levélben felszólítja József Attilát, hogy írjon a népi írók „Válasz” c. folyóiratába. József Attila válasza: lényegében meglehetősen goromba visszautasítás. Azt feleli, hogy a lapba csak pénzért hajlandó írni. „E lap szellemi irányítói — írja — eddigi magatartásukkal nem igen szolgáltatnak okot, hogy vállalkozásukkal baráti — és nem üzleti — kapcsolatba kerüljek.” Illyés Gyula csak 1935. február 16-án válaszol József Attilának és közli vele a „Válasz” honorárium-tarifáját. „A lap összeállítói —

fejezi be levelét Illyés Gyula — szívesen fogadnák kézírataidat s személyedet maguk között.” József Attila azonban — tudunkkal — sem „üzleti”, sem „baráti” kapcsolatba nem került a későbbiekben a „Válasz” körével. Sőt tény, hogy e levélváltás után éleződik ki József Attila viszonya a népi írókkal és vált a fasizmus ellen folyó magyarországi eszmei harc egyik legfontosabb részévé. 1935 elején, amikor a Gömbös-kormány fasiszta szakszervezetek alakítására és új választásokra készült, próbálkozott meg a magyar fasizmusnak ez a jellegzetes előharcosa saját szűk tömegbázisának szélesítése és különösen a parasztság felé, a vidéki értelmiség felé való kiépítése érdekében befogni a maga szekerebe a népi írókat, mint az általa állítólag képviselt új „reformkorszak” propagandistáit. A népi írók számos eltévelyedése közt egyike volt a legsúlyosabbaknak, hogy — ha csak ideig-óráig is — kötélnek álltak és Gömbös Gyula számára e fasiszta manővernél partnerül szolgáltak. József Attila számára azonban világos volt, mit jelent ez a ballépés és kezdettől fogva látta e végzetes politikai opportunizmusnak és melléfogásnak a romantikus parasztszemlélettel és a népies-faji nacionalizmussal való összefüggését. Ezért egy pillanatnyi habozás nélkül megnyitotta a küzdelmet a népi írók e veszélyes kezdeményezése ellen és nem utolsósorban Illyés Gyula ellen, aki, bár a Gömbössel való parolázásban nem volt a népi írók csoportjának vezetője, de már 1933-tól kezdve a Nyugat-ba írt cikkeivel derekasán hozzájárult annak az ideológiának a kialakulásához, amely az akkori magyar irodalom önmeggyalázásához vezetett. József Attila a Zilahy Lajos által meghirdetett „új szellemi front” elleni harc kezdetén azonnal velősen megállapítja: „Mert Zilahyék nem demokratikusak, hanem népiesek. És erre a népiességre az jellemző, hogy az egyik alvezér nemrégiben törvényhozási úton akarta rákényszeríteni a parasztokat, hogy családonként legalább négy kis parasztot hozzanak a világra, különben az állam kobozza el földcskéjük egy-két- vagy háromnegyedét. Egy ilyen törvény természetesen nem vonatkozna az új szellemi front lelkes tagjaira, akik nem nép, hanem csak népiesek. Hogy az ország hatalmas arányú gyermekhalandóságát szociálpolitikával csökkenteni lehetne s így megtartani a születésekben igenis mutatókozó népszaporulatot, az eszükbe sem jut a népieseknek.”

Az a bizonyos „egyik alvezér”, aki az egyke elleni orvosságul paraszti hitbizományt javasol: Illyés Gyula volt. De József Attila a harc következő menetében újra visszatér a népi írók kétségkívül legtehetségesebb képviselőjére, akit épp nagy tehetsége miatt tartott különösen veszedelmesnek: Illyés Gyulára. „Új szellemi front” című cikkében, amely a „Szocializmus” 1935. májusi számában jelent meg, idézi Illyés Gyula „Reform és irodalom” című cikkét: „Jelszavaink jó részét a kormány hivatalos programjában láttuk viszont” — idézi Illyést, — aki így fogalmazza meg a célkitűzéseket: „Tárjuk fel a nép sebeit és erejét, hozzuk napvilágra az értékeket, de a bajok gyökereit is.” „Erre az egyetlen reformra van szükségünk, a szabadságra,

hogy őszintén szemükbe mondhassuk a bajokat azoknak, akik azokon segíteni akarnak.”

És miután így leleplezi Illyést, hogy a Gömbös-kormányt tartja „azoknak, akik a bajokon segíteni akarnak”, azonnal utána leleplezi és kigúnyolja reakciós paraszti örökösödési reformjavaslatát: „Ez szép dolog — folytatja József Attila —. Csak az a furcsa, hogy Illyés az egykéről írván — hálás témája ez a reakciónak — azt javasolja, alkossanak örökösödési törvényt, mely a paraszti családokat legalább négy utód szülésére és nevelésére fogja. Illyés természetesen fajtája jövőjéért aggódik. De miért így? Miért nem a hallatlan arányú csecsemő- és gyermekhalandóság miatt? Miért nem az életkort csökkentő és így a népesedés számvonalát megrontó munkanélküliség miatt? Miért nem a munkamódszerek, a munkaidő és a munkanélküliségly megtagadása miatt? Miért nem a társadalombiztosítás rendszerének kiépítését követeli? Miért nem a falvak városiasítását kívánja? Vagy oly naív, hogy nem látja át mi lenne az örökösödési törvénnyel világra erőszakolt, botesinálta gyermekekkel, amikor a kapitalizmus a meglévő munkaerőt is pusztulásra kárhoztatja?” Szinte felesleges hangsúlyozni, hogy József Attilát az Illyés elleni éles fellépésében nem holmi egyéni féltékenységek vagy személyes rivalizálás vezette, hanem elvi következetesség és kérelhetetlenség. Hogy József Attilát Illyés Gyulához való viszonyában tisztán elvi szempontok vezérelték, azt bizonyítja 1928, 29, vagy 30 tavaszán a „Nem én kiáltok” c. kötetbe Illyésnek írt dedikációja:

Minket, Gyuszi szeretni kell

— — — — —

Így egymás nélkül kódorogva

fojtott dühünk az égbe száll —

s a fojtott düh az Isten lelke

s az Isten földet nem kapál.

Kiviláglik e versből az Illyéssel való barátság utáni vágy s e barátság meg nem valósulása fölött érzett fájdalom, kiérezni belőle, „az egymás nélküli kódorgás” fölött érzett keserűséget, s azt a vágyat, hogy tulajdonképpen együtt kellene haladniuk, de József Attila Illyés Gyula iránti érzelmei és szeretetvágya ellenére elviekben nem alkudott. József Attila korántsem folytatott öncélú harcot a népies irányzat ellen és bár szorosan együttműködött (mert szélében hosszában nem volt kilátás más szövetségesekre) a „Szép Szó” körül tömörült urbánus írói csoporttal, azonnal megragadta az alkalmat, hogy pozitíven nyilatkozzék a népiesek pozitív kezdeményezéseiről, amint ez például a népi írók kezdeményezésére és részvételével a Kommunista Párt befolyása alatt az 1937. március 15-én megalakult Márciusi Front esetében történt. Igen fontos ebből a szempontból József Attilának a csehszlovákiai

kommunista napilapban, a „Magyar Nap”-ban 1937. július 26-án megjelent nyilatkozata. Ebben — a többi közt — a következőket mondja:

„A mai úgynevezett új népiesség tulajdonképpen a népiesség Petőfi-féle értelmezésére támaszkodik s elsősorban ezért nevezi magát népiesnek, mert programjául azt vallja, hogy a népért írjon az író. Ma ez az új népies nem nevezhető »népiesnek«, még pedig éppen azért nem, mert Petőfi korabeli népies politikai szemléletet vallja alapjául... A nemesi társadalom helyére azóta a polgári társadalmi rend lépett. Ebben a rendszerben a nép fogalma teljesen romantikussá vált, azt mondhatjuk róla, hogy érzelmi hagyomány... Már most, ha pontos fogalmakkal fel van fedve a mai társadalom logikája, semmiképpen sem nevezhető forradalminak, vagyis korszerűnek, egy olyan fogalomhoz (a néphez) való visszatérés a szellem terén, amelyben csupán a múltba menekülő regényes ízlés érez forradalmi zamatot, hiszen csak a múltba menekülő érezheti mainak azt, ami akkor volt korszerű.”

De József Attila nem esik bele abba a hibába, hogy egyszerűen elavulttá és „romantikussá” nyilvánítsa a nép fogalmát, hanem mindjárt hozzáfűzi: „más lapra tartozik a »népi arcvonalak« politikája, mely a népi érzés hagyományait a mai tudományos észleletek alapján gyakorlati (szabadság-védelmi és gazdasági-szociális) tartalommal telíti.” Ez más szóval azt jelenti, hogy a pártból kimaradt és 3 esztendő óta egymagára maradt költő szolidarizálta magát a német események után még erősen megbírált kommunista pártok antifasiszta politikájával, közösséget vállalt a népfront-politikával, azzal a politikával, amelynek később ő maga legnagyobb magyarországi költői propagandistája lett.

A teljesség kedvéért és annak megmutatására, mennyire nem értették meg a harmincas évek elején a párt egyes vezető elemei József Attila költészetét, ki kell még röviden térnünk Pákozdy Ferenc elvtárs emlékezetes és joggal hírhedtté vált kritikájára, amelyet a Társadalmi Szemle 1933. februári számában József Attila „Külvárosi éj” c. kötetéről írt. Ez a bírálat a proletárköltészet szektás meg nem értésének szinte iskolapéldája. De el kell ismernünk, hogy ezért a cikkért, amely alaposan hozzájárult József Attila elkeserítéséhez és annak a véleményének a megerősödéséhez, hogy a párt a szó legbanálisabb értelmében vett agitációs költészetnél egyebet nem kíván, nem egyedül és nem elsősorban a különben párthű és becsületes és költőnek sem tehetségtelen Pákozdy Ferenc volt felelős. Itt az ideje, hogy a József Attila kérdéssel kapcsolatban igazságot tegyünk Pákozdy elvtársnak is. Idézek itt egy hozzám intézett leveléből, amelyet cikke megírásának és megjelenésének körülményeire vonatkozó kérdésekre válaszolt. „A cikk megszületésének közvetlen előzménye az volt, hogy Madzsar József és Sándor Pál, az akkori Társadalmi Szemle szerkesztői, magukhoz hívtak — mégpedig József Attila ügyében. Különféle panaszokat soroltak fel ellene. Elmondották, hogy József Attila fegyelmezetlen, komolytalan. Madzsar

elvtárs például azt sérelmezte, hogy az általa vezetett szemináriumokon József Attila lejáratja őt, szembeszáll vele, cáfolja az anyag egyes tételeit, minduntalan vitát provokál. Szóba került az is, hogy József Attila ugyanakkor hamis nézeteket terjeszt — a marxizmust a freudizmussal próbálja összeházasítani, zavart kelt a fiatalok közt. A végső következtetés az volt, (a pontos kifejezésekre húsز egynéhány év múltán nem emlékszem), hogy József Attilának nincs helye a mi mozgalmunkban, és mint költőt is el kell különítenünk magunktól.

A megnevezett két elvtárs hangsúlyozta, hogy ez a párt álláspontja és hogy ezt írásban is le kell szögezni. Engem szólítottak fel egy ilyen jellegű cikknek a megírására.”

Nincs okunk kételkedni Pákozdy Ferenc becsületességében, jóhiszeműségében és szavainak őszinteségében. Aki ismeri a párt akkori helyzetét és ideológiáját, valamint harcának körülményeit, az tudja, hogy a Pákozdy által leírt helyzet nagyjában és egészében megfelel a valóságnak. Felesleges is lenne ma kitérni Pákozdy bírálatának egyes állításaira és vitatkozni velük. A cikket valószínűleg részletesen megbeszélték vele a Társadalmi Szemle szerkesztői, nyilván a proletárirodalom platformtervezete szellemében s így lett a bírálat alapgondolatává, hogy József Attila tulajdonképpen nem proletárköltő, hogy kötetének 17 verse közül „talán 5—6 akad olyan, amely szocialista szellemű”, hogy „eredeti mondanivalóját elnyomják a részletező leírások”, hogy tehát József Attila költészete nem tud megfelelni a proletárköltészet iránti ama fő követelménynek, hogy „a proletárirodalom az osztályharc egyik fegyvere, a proletárköltő az osztályharc egyik katonája”. A mai fülnek szinte nevetségesen hangzik, amikor a kritikus felveti a kérdést:

„Mi az oka annak, hogy József Attila, aki elméletileg marxista, nem tudja marxista meggyőződését verseibe beleolvasztani! Hogy felemás marad?

Egyrészt az, hogy József Attila nem elsődleges lírikus természet” (ezt a „Tömeg”, a „Szocialisták”, a „Tőkehaszon balladája”, a „Mondd mit érlel”, a „Külvárosi éj” c. versek szerzőjének merték szemére vetni!). „Nála — folytatja a kritikus — az érzések nem törnek ki a maguk forró, friss erejében (kötetében alig van néhány valóban lírai sor). Nála ötletek, hasonlatok, képek, gondolatok jelennek meg, ezeket azután mesteri technikával és nyelvtudással eleveníti meg...”

„József Attila — folytatja a kritikus — másrészt nem él benn a munkásmozgalom eleven sodrában. Mintha messziről, parton megrekedve nézné a tömeg hullámveréseit, elfutnak mellőle a legfontosabb problémák, a legaktuálisabb napi kérdések. Így azután csak a felszint látja, ötletekre, véletlenadta témákra szorul.” (És ezt a „Munkások kórusa”, a „Proletárdal”, a „Szocialisták”, a „Bérmunkás ballada” költőjének merték szemére vetni!) De nem érdemes — ismétlem — folytatni Pákozdy Ferenc bírálatának idézését és kiszedegetni belőle ma, 25 év után az idő, az értelem és a

szocialista líra fejlődése által nyilvánvalóan megcáfolt és élvezhetetlenné vált mazsolákat. Mindenesetre tény, hogy ez a bírálat szinte sűrítve tartalmazta a József Attila proletárköltészete ellen felhozható szektás „munkásköltészet” valamennyi „érvét” és érthetővé teszi, hogy e szektás „munkásköltészet” képviselői miért akadályozták meg József Attila meghívását a Szovjetunió I. Írókongresszusára, amely a kommunista költőt — mint ismeretes — oly fájdalmasan érintette és oly dorongütésként érte, hogy mellőzésben és csalódásban oly gazdag életének egyik legnagyobb csapását érezte benne.

Pákozdy bírálatának csak egy gondolatát akarjuk még kiemelni, azt, hogy szerinte József Attila verseiben „a részletező leírások” elnyomják az eredeti mondanivalót. Ebből az ítéletből az világlik ki, hogy az akkori „proletárköltők” jó része nem értette meg az újat József Attila költészetében, mert József Attila proletárverseiben éppen az úgynevezett leírások, az elnyomott osztályok helyzetének látszólag higgadt „leírása” és e leírásoknak szinte természeti képekre emlékeztető objektivitása felelt meg az akkori helyzetnek, a harmincas évek kezdő éveinek. E „leírások” szinte gyengéd egyszerűsége rejti el és árulja el egyben legkifejezőbbben a költő kommunista indulatát, amely aztán a vers végén tette szólító indulószerű felhívásba csap át. József Attila proletárverseinek éppen ez a dialektikus feldolgozása a „leírástól” az indulóig teszi őket lázítóbbakká, osztályharcosabbakká azoknál a szektás „munkásverseknél”, amelyek elejétől végig egyhangúan nyafogtak a munkásnyomorról vagy kezdettől a befejezésig monoton színtelenséggel hívtak fel osztályharcra és forradalomra. József Attila proletárverseinek ez a dialektikus fokozódása a higgadtnak és nyugodtnak látszó megállapításoktól a felkiáltójeles tette szólító indulatig tette költeményeit százszor inkább „aktuálisabbá”, a magyar munkásosztály és a szegényparasztság valóságos életéhez, gondolataihoz és érzelmeihez hozzásimulóbbá, mint a „legaktuálisabb napi kérdésekkel foglalkozó pusztán agitációs munkásverseket”. József Attila szocialista verseinek ez a szinte időben végbe menő fejlődése, belső dinamikája és fokozódása, épp ez az ellentét a kiindulópont és a konklúzió között adta meg verseinek azt az erőt és belső feszültséget, amely — bár az akkori helyzet elmúlt — ma is közérthetővé és a munkásosztály mindennapi életét és élményeit kifejezővé teszi őket. Ez a sajátos forma: a leíró kiindulópont és az indulatos, harci indulóra hasonlító befejezésig való felfokozás közötti ellentét József Attila munkásköltészetében kb. megfelel költészetileg a munkásmozgalom és a szocialista öntudat ama találkozásának, amelyet Marx és Engels nagy műveként éppen Lenin állapított meg, és amely kulcs József Attila lírája szocialista realista jellegének megértéséhez. Ez a fentebb jellemzett ellentét költői formába való átültetése a megszerkesztett harmóniának és a tudatos jövőbelátásnak, amelyről József Attila a szocialista költők feladataként álmodozott.

IV.

JÓZSEF ATTILA ÉS AZ ÚJ KLASSZICIZMUS

József Attilát, akit végső soron az ellenforradalmi fasiszta rendszer ellentmondásai és üldözése kergetett halálba (bármilyenek voltak is halálának közvetlen, felületi okai), a felszabadulás óta munkásosztályunk és haladó értelmiségünk már a magyar költészet klasszikusaként érzi és értékeli. Ideje, hogy az új magyar irodalomtudomány, marxista-leninista irodalomtörténet és esztétika ennek a valóban népi, milliók körében elterjedt értékelésnek a színvonalára emelkedjék és a maga felfogását a klasszicizmusról általában, és József Attila klasszicitásáról a magyar költészetben különösen, hozzáigazítsa a klasszicizmusnak ahhoz az új felfogásához, amely József Attila népi értékelésében is kifejezésre jut. Ezt a munkát nemcsak József Attilának, hanem Ady Endrének is klasszikus magyar költővé való átértékelésével együtt kell elvégezni. A reakciós vagy konzervatív kritika kezdettől fogva a magyar költészet „klasszikus” szakaszát, Petőfi és Arany klasszicizmusát állította szembe Ady Endre és a Nyugat költészetével. Persze eközben a Petőfi-Arany féle klasszicizmusról is hovatovább kiderült, hogy a forradalmár Petőfinek nemigen jut hely benne és a magyar költészet klasszikus periódusán a konzervatív irodalomtudósok lassanként már csak Arany Jánost értették és annak is tulajdonképpen csak az 1848-49-es forradalom utáni költészetét. HORVÁTH JÁNOS szerint, akitől annyit tanult és kapott és fog még tanulni és kapni a magyar irodalomtudomány, Arany János tulajdonképpen csak akkor vált igazán önmagává és valóban klasszikussá, amikor a forradalom után igyekezett és tudott is megszabadulni Petőfi hatása alól. A klasszicizmus konzervatív felfogása a magyar klasszicizmus fogalmát és ismérveit elválasztotta a reformkorszaktól és a szabadságharctól és a forradalom utáni kiábrándulással, valamint a 67-es kiegyezéssel kapcsolta őket össze. Ideje, hogy ennek a felfogásnak hadat üzenjünk, és részletesen kidolgozzuk a magyar költői klasszicizmus új felfogását. Nem igaz az, hogy egy nemzet költészetében egyszer és mindenkorra örökre és megváltoztathatatlanul adva van a klasszikus korszak és mindig ugyanazok maradnak a klasszikus költők. A költői klasszicizmus fogalmát historizálnunk kell, mert az, hogy a költői klasszicizmusnak mik a jellegzetességei és alapvető ismérvei, a történelemmel változik és kell is, hogy változzék. Ma a költői klasszicizmus ismertető jegyei egészen mások, mint amiket a múlt századi magyar népies költészet, Petőfi és Arany művéből ki lehet vonni. A klasszicizmus új felfogásának költészet és nép azonosulására, a költészetnek a nép harcaiban és életében való alakító részvételére, a költészet szenvedélyes pártosságára kell alapulnia. További feladat kimutatni, hogy a költői klasszicizmus új felfogása hogyan függ össze a régivel, mennyiben és hogyan jelenti annak reví-

zióját és egyben továbbfolytatását. Ezért feladatunk ma elsősorban Ady Endre és József Attila költészetéből kiolvasni és kielemezni a magyar költészet új klasszikus korszakának ismérveit (amit ez a szerény előadás természetesen még csak jelezni is alig tudott), megoldása pedig, József Attilának és nagy elődjének, Ady Endrének beható költői elemzése csak kollektív munka lehet, amelyet irodalomtörténészek és esztétikusok egész nemzedékének munkája fog elvégezni.